

Πέρισυ είχα αρχίσει να μαθαίνω μια νεκρή γλώσσα και σιγά σιγά αυτό άλλαξε τον τρόπο που βλέπω τη ζωή μου. Αλλά κανείς δεν με πιστεύει. Όταν λέω ότι μαθαίνω αρχαία ελληνικά οι άνθρωποι συνήθως απαντούν με υψωμένο φρύδι και ένα τόνο δυσπιστίας κατά ένα από τους εξής τρεις τρόπους: «Αυξάνεις το λεξιλόγιό σου;» ή «Γιατί δεν διαβάζεις τις μεταφράσεις;» ή, το χειρότερο, «Μια νεκρή γλώσσα;»

Είναι λογικές ερωτήσεις και, κάποιες φορές που παλεύω απελπισμένα με τη γραμματική της αττικής διαλέκτου, ρωτάω και εγώ τον εαυτό μου. Με μέτρο τα μητρικά μου αγγλικά, τα ελληνικά είναι απίθανα –μερικοί λένε διεστραμμένα– πολύπλοκα. Στα λατινικά του σχολείου γνώρισα τις χάρες μιας σύνθετης γλώσσας, όπου οι λέξεις κλίνονται για να σημάνουν τον χρόνο, τη φωνή, τον αριθμό, το γένος και άλλες γραμματικές ιδιότητες. Αλλά τίποτε δεν με προετοίμασε για την ελληνική έννοια του δυϊκού αριθμού, που δεν είναι ούτε ενικός ούτε πληθυντικός και εφαρμόζεται σε μάτια, φίλους και άλλα ζεύγη. Μετά από ένα χρόνο μελέτης ακόμα παλεύω με τις παραξενιές του τονισμού, την πρωτεύεική χρήση των μετοχών και τα μυστήρια της μέσης φωνής, που δεν είναι ούτε ενεργητική (ποιώ) ούτε παθητική (ποιούμαι), αλλά μια έννοια απροσδιόριστη και ενδιάμεση (ποιούμαι = το κάνω προς ή για τον εαυτό μου). Ύστερα έχουμε τα ρήματα, αυτά τα φοβερά ρήματα. Στα αγγλικά τα ρήματα έχουν τέσσερεις εύχρηστες μορφές: create, creates, created, creating. Τα ισπανικά ρήματα έχουν περίπου πενήντα μορφές. Τα αρχαία ελληνικά; Τριακόσιες πενήντα. «Θα τραγουδούσαν για τον εαυτό τους» (τρίτο πληθυντικό πρόσωπο πρώτου αόριστου στην ευκτική). Πρόκειται να σου τραγουδήσουν (δεύτερο ενικό πρόσωπο τετελεσμένου μέλλοντα στην παθητική φωνή). Να μόνο δύο τρόποι που τραγουδάει κανείς στα ελληνικά και μόλις έχεις εκμάθει όλους τους κανόνες των ρημάτων ανακαλύπτεις ότι πολλά ελληνικά ρήματα είναι ανώμαλα και συ τα κλίνεις απερίσκεπτα.

Μερικά από τα πιο καλά ελληνικά κείμενα είναι ακόμα πιο βαθιά και παράξενα. Ο λόγος που έμαθα εγώ τη γλώσσα ήταν κυρίως για να διαβάσω την *Ιλιάδα*, το πιο σπουδαίο ποίημα του Δυτικού πολιτισμού, στο πρωτότυπο. Στην πραγματικότητα ο «Όμηρος» μπορεί να είναι ένα συλλογικό ψευδώνυμο πολλών γενεών περιπλανωμένων ραψωδών, των οποίων το εξελισσόμενο με τον καιρό «κείμενο» γράφτηκε μονάχα το 700 περίπου

π.Χ., αρκετούς αιώνες μετά την αρχή των ασμάτων. Η *Ιλιάδα* τους είναι μια επιφάνεια γλωσσολογικών απολιθωμάτων γεμάτων από αρχαϊσμούς και περίεργες διαλέκτους, που δυσκόλευαν ήδη τους αρχαίους Έλληνες του πέμπτου π.Χ. αιώνα, φαντάσου εμένα. Καθώς παιδεύομαι με την πρώτη ραψωδία και καθώς φτάνω στο τέλος κάθε στίχου κοιτάζω με το αυτί μου, όπως έλεγε κάποιος προπονητής στο γυμνάσιο, αρχίζω να καταλαβαίνω γιατί, όταν έλεγε ο Σαίξπηρ “greek to me”, ήθελε να πεί κορακίστικα.

Όμως στο τέλος αυτά τα παράξενα και τα πολύπλοκα είναι ακριβώς που τονώνουν τις προσπάθειες μου. Μου θυμίζουν ακριβώς πόσο διαφορετικός πρέπει να ήταν ο λαός που είχε αυτή τη γλώσσα – άνθρωποι που τραγουδούσαν τους ήρωες και τους μύθους τους ξαναπλάθοντάς τους κάθε φορά που τους τραγουδούσαν αντί να τους διαβάζουν αναλλοίωτους από το χαρτί. Σ’ αυτούς βρίσκω μια ολόκληρη νέα θεώρηση του κόσμου, πράγμα που είναι στο κάτω κάτω μία από τις καλύτερες αιτίες για να μάθεις μια άλλη γλώσσα. Ή για να διαβάζεις. Ή για να σκέφτεσαι διόλου. Όχι λοιπόν (για να πάμε σ’ εκείνα τα γιατί της γκρίνιας), δεν το κάνω για ν’ αυξήσω το λεξιλόγιό μου ούτε για διανοητική γυμναστική. Ως θαυμαστής των λέξεων φυσικά χαίρομαι με την καινούργια ακτινογραφία των αγγλικών, που αποκαλύπτει τα ελληνικά κόκκαλα κάτω από συνηθισμένες λέξεις όπως *psychology* (*ψυχή*, «αναπνοή, ζωή, ψυχή» + *λόγος*, «λέξη, ομιλία λογική» = *η λογική της ψυχής*) και *dinosaur* (από το *δεινός*, φοβερός, τρομερός, μέγας + *σαύρα*) και με βοηθεί να καταλαβαίνω τη γλώσσα της ιατρικής και της φυσικής ιστορίας, που δεν συνέβαινε άλλοτε. Αν το να μαθαίνω σελίδες από παράξενες ραψωδίες απέξω βελτιώνει τη μνήμη μου, ή αν αισθάνομαι κάποια κρυπτογραφική απόλαυση όταν βρίσκω νόημα σε κάτι που εκ πρώτης όψεως έμοιαζε αδιαπέραστος καταρράκτης λέξεων, αυτό είναι σπουδαίο. Αλλά πιο πολύ από τις ίδιες τις λέξεις, εκείνο που με ενδιαφέρει είναι η ελληνική σκέψη που βρίσκεται από κάτω.

Γιατί λοιπόν να μη διαβάζουμε απλώς μεταφράσεις; Τα βιβλιοπωλεία είναι γεμάτα από γυαλιστερές αποδόσεις από ανθρώπους, των οποίων τα αρχαία ελληνικά ήταν πολύ καλύτερα από ό,τι μπορεί ποτέ φθάσει η δική μου γνώση. Τι κακό έχουν αυτές; Απολύτως κανένα. Όμως όσο πιο πολλά αρχαία ελληνικά διαβάζω στο πρωτότυπο, τόσο οι μεταφράσεις μοιάζουν με ωχρή δισδιάστατη σκιά ενός ωραίου μυώδους

τριδιάστατου σώματος, του οποίου η μορφή και το περιεχόμενο είναι ένα και το αυτό. Ας πάρουμε τις πρώτες λέξεις της Ιλιάδας.

Η υπέροχη μετάφραση του Robert Fagles αρχίζει:

Rage—Goddess, sing the rage of Peleus' son Achilles,

Murderous, doomed, that cost the Achaeans countless losses ...

(Το θυμό, θεά, τραγούδα, το θυμό του Πηλείδη Αχιλλέα

Καταραμένο, φονικό, που κόστισε στους Αχαιούς αμέτρητες απώλειες...)

Μια άλλη εξίσου διάσημη απόδοση του διαπρεπούς κλασικιστή Richard Lattimore το έχει τελειώς διαφορετικά:

Sing, Goddess, the anger of Peleus' son Achilleus

and its devastation, which put pains thousandfold upon the Achaians ...

(Τραγούδα, θεά, το θυμό του Πηλείδη Αχιλλέα και την ερήμωση του, που έδωσε χιλιαπλάσιους πόνους στους Αχαιούς...)

Ο Fagles ξεκινά με τον θυμό και ο Lattimore με το τραγούδι, για τον ένα είναι ο Αχιλλέας ο «φονικός και καταραμένος» ενώ για τον άλλον είναι ο ίδιος ο θυμός η δύναμη της δράσης. Ποιό πρέπει να είναι; Στο πρωτότυπο είναι και τα δύο και πολλά ακόμα εξάλλου.*

Στην Αντιγόνη του Σοφοκλέους, ο χορός τραγουδάει την αμφίσημη μεγαλοσύνη της ανθρωπότητας: «πολλά τα δεινά κ' ουδέν ανθρώπου δεινότερον πέλει». Η φράση μπορεί να μεταφραστεί κατά δύο πολύ διαφορετικούς τρόπους λόγω της ενυπάρχουσας αμφισημίας του επιθέτου *δεινός* (όπως στο δεινόσαυρο) που μπορεί να είναι θετικός («σπουδαίος») ή αρνητικός («φοβερός», «τρομερός»). Λοιπόν όταν ο χορός τραγουδά «πολλά πράγματα είναι τρομερά, αλλά τίποτα δεν είναι πιο τρομερό από τον άνθρωπο», λέει επίσης ότι πολλά πράγματα είναι σπουδαία (έξυπνα, ικανά...), αλλά τίποτα δεν είναι πιο σπουδαίο από τον άνθρωπο. Ας συγκρίνουμε μια αράδα από τον περίφημο επιτάφιο του Περικλέους προς τους θανόντες τον πρώτο χρόνο του Πελοποννησιακού Πολέμου: «*φιλοκαλούμεν τε γαρ μετ' ευτελείας και φιλοσοφούμεν άνευ μαλακίας*». Η μετάφραση του Penguin λέει: “Our love of what is beautiful does not lead to extravagance; our love of the things of the mind does not make us soft.” (Η αγάπη μας για το ωραίο δεν μας οδηγεί σε

υπερβολή και η αγάπη μας για τα πνευματικά δεν μας κάνει μαλθακούς) Αυτή είναι καλή απόδοση, αλλά δεν φθάνει στο ύψος του πρωτοτύπου. Αναπόφευκτα χάνεται η μουσική της φράσης: η ωραία ηχώ των λέξεων *φιλοκαλούμεν* και *φιλοσοφούμεν*, η μοναδική τραγουδιστική ομορφιά της λέξης *ευτελείας*, που σημαίνει οικονομία ή λιτότητα, η ρυθμική τάση όλης της φράσης που κάνει τ' αγγλικά να φαίνονται μικρόλογα και φλύαρα. Η μετάφραση άλλη μια φορά συμπίεσε τις αρχικές έννοιες: το *φιλοκαλούμεν* σημαίνει «αγαπάμε το ωραίο», αλλά μπορεί επίσης ν' αποδοθεί και ως «ευγένεια». Το *μαλακίας* είναι «μαλθακότητα» αλλά μπορεί να είναι και «δειλία». Κάθε λέξη έχει ολόκληρη σειρά από συσχετισμούς, αλλά και ένα διαισθητικό κατάλογο από διαπλεκόμενες σημασίες που τρεμολάμπουν στο μυαλό του αναγνώστη.

Όταν ο μεταφραστής κάνει την μοιραία επιλογή του – μόνο μια λέξη, παρακαλώ– όλες οι ωραίες σαπουνόφουσκες των σημασιών σκάνε εκτός από μία. Για να το θέσουμε αλλιώς, το αποτέλεσμα είναι μια ασπρόμαυρη φωτογραφία ενός κήπου με ορχιδέες: ικανοποιεί με τον τρόπο της, ίσως, αλλά καθόλου κοντά στο άρωμα και στη ζωή του πρωτοτύπου. Βεβαίως αυτή η εξασθένηση συμβαίνει, σε ποικίλο βαθμό, κάθε φορά που μία γλώσσα αναγκάζεται να τρέξει μέσα στον αγωγό μιας άλλης. Τον περασμένο Δεκέμβριο, σε ένα γερμανόφωνο χωριό των Ελβετικών Άλπεων, αγόρασα ένα πακετάκι χαρτομάντηλα στολισμένα, στα γερμανικά, με την υπερήφανη διαφήμιση *Durchschnupfsicher!* Καθώς συμβαίνει συχνά στην Ελβετία το πακετάκι ήταν πολύγλωσσο και η λέξη αυτή είχε αποδοθεί με ποικίλους τρόπους στα αγγλικά, ιταλικά και γαλλικά ως «three-ply» (διπλωμένο στα τρία), «assorbente» (απορροφητικό), «résistant» (ανθεκτικό). Τα αγγλικά υπογράμμιζαν τη δομή του προϊόντος, τα γαλλικά την απορροφητικότητα, τα ιταλικά τη στερεότητα. Αλλά τα γερμανικά τα περιείχαν όλα: Με τρία συνθετικά, η λέξη κατά γράμμα σημαίνει «ανθεκτικό στη δίοδο του φτερνίσματος». Σύλληψη μοναδικής δύναμης.

Εξέχοντες γλωσσολόγοι και επιστήμονες ισχυρίζονται πειστικά ότι οι ίδιες οι λέξεις δεν καθορίζουν πραγματικότητα –ότι οι διαφορετικές γλώσσες δεν δημιουργούν διαφορετικές νοοτροπίες (δηλαδή οι Εσκιμώοι δεν έχουν είκοσι διαφορετικές λέξεις για το χιόνι). Όμως απ' όπου κι αν προέρχονται σ' αυτόν τον κόσμο του ερωτήματος «η κότα έκανε το αυγό ή το αυγό την κότα;», διαφορετικές νοοτροπίες πραγματικά υπάρχουν σε ποικίλες χώρες και οι τοπικές γλώσσες όντως τις αντανακλούν. Άρα η παλιά ιταλική παροιμία «*traduttore traditore*» δικαιώνεται απολύτως. Ο μεταφραστής είναι

* Σημ. μεταφραστή: Παράβαλλε την νεοελληνική μετάφραση των Ν. Καζαντζάκη-Ι. Κακριδή, που αρχίζει: *Τη μάνητα, θεά, τραγούδα μας, του ζακουστού Αχιλλέα...* ενώ η μετάφραση του Ιακ. Πολυλά αρχίζει: *Ψάλλε, θεά, τον τρομερόν θυμόν του Αχιλλέως...*

προδότης. Η ανάγνωση κειμένων στο πρωτότυπο είναι η μόνη ελπίδα μιας προσέγγισης των ανθρώπων που τα έγραψαν.

Εδώ, άλλος χορός παρατηρήσεων. Πολλοί διερωτώνται δηκτικά αν χρειάζεται πρώτα πρώτα να μάθουμε τους αρχαίους Έλληνες καλύτερα. Γενικώς, αυτοί οι κριτικοί κατανέμονται σε δύο ομάδες, που θεωρούν τους Έλληνες είτε καλοήθεις είτε κακοήθεις. Οι πρώτοι ακολουθώντας τη γραμμή της «νεκρής γλώσσας» διερωτώνται αν βιβλία, που γράφτηκαν 2.500 χρόνια πριν, μπορούν πραγματικά να περιέχουν τίποτα που να ενδιαφέρει σήμερα. Άραγε η σκέψη τους έχει από καιρό ξεπεραστεί;

Αυτό είναι αλήθεια στις θετικές επιστήμες, όπου η Αστρονομία του Πτολεμαίου, η Φυσική του Αριστοτέλη και η Ιατρική του Ιπποκράτη και του Γαληνού έχουν βελτιωθεί από την επιστημονική μέθοδο αρκετών αιώνων. Όμως σε ένα ευρύ πεδίο άλλων γνώσεων, όπως η φιλοσοφία, η αρχιτεκτονική, η γλυπτική, και η λογοτεχνία, οι Έλληνες παραμένουν γονιμοποιοί. Επινόησαν τη δημοκρατία, ήσαν πρόδρομοι των ιδεών περί πολίτη και κράτους. Μερικές από τις πιο βασικές κοινωνικές και πολιτικές μας συλλήψεις – και τα ιδανικά που πολύ συχνά γίνονται καπιταλιστικά, η δικαιοσύνη, η ομορφιά, η ηθική, η ελευθερία της θέλησης – εμφανίζονται πρώτα στους Έλληνες, που έγραψαν γι' αυτά με μια σαφήνεια και ενόραση, που αποζημιώνει πλούσια την προσοχή μας μέχρι τώρα. Ακόμα κι όταν η σύγχρονη επιστήμη τους έχει ξεπεράσει, οι Έλληνες παραμένουν οξείς στο βλέμμα και πιο οξείς στη γλώσσα κατά βάθος. Οι γιατροί σε πολλές χώρες παίρνουν τον όρκο του Ιπποκράτη, και υπάρχει σοβαρός λόγος. Επειδή με λίγες γραμμές – που έχουν ουσία – αναφέρει θέματα όπως η ευθανασία, η έκτρωση, και η λεπτή σχέση γιατρού-ασθενή.

Εδώ, όπως σε πολλές σφαίρες της γνώσεως, όπου η επιστήμη χάνει τις σκληρές άκρες της και κλιμακώνεται στα νεφώδη βασίλεια της ηθικής και του νόμου, οι αρχαίοι Έλληνες διαπρέπουν. Ήταν πολύ οξυδερκείς μελετητές του ανθρωπισμού.

Τέτοιες δηλώσεις επισύρουν τις πιο κραυγαλέες αποδοκιμασίες από ανθρώπους, που θεωρούν τους Έλληνες όχι απλώς άσχετους, αλλά απευθείας επικίνδυνους, μέλη μιας κοινωνίας που είχε σκλάβους και ήταν ξενόφοβοι και μισογύνηδες και δεν αξίζουν από την αρχή την προσοχή μας. Είναι σύμφωνα μ' αυτή τη λογική, οι ηγετικές μορφές εκείνης της απαίσιας ομάδας των Νεκρών Λευκών Αρσενικών, που διέστρεψαν το δυτικό πολιτιστικό κανόνι, για να υπηρετήσει τους όχι καλά κρυμμένους πολιτικούς στόχους τους.

Πες με θύμα, αλλά όταν διαβάζω τα *Φυσικά* ή τα *Ποιητικά* του Αριστοτέλη δεν επικεντρώνω την προσοχή μου στο γεγονός ότι υπερασπιζόταν τη

δουλεία, όπως δεν απορρίπτω το Σύνταγμα των ΗΠΑ, επειδή οι Ιδρυτές Πατέρες είχαν οι ίδιοι σκλάβους και θα έμεναν κεραυνόπληκτοι από το κίνημα του φεμινισμού, ούτε αφήνω τις θύμησες από τα άσεμνα γράμματα του Μότσαρτ στην εξαδέλφη του Μαρία Άννα Θέκλα να κηλιδώσουν την ευχαρίστηση από τα κονσέρτα του για πνευστά. Ίσως να είμαι ένας απολιτικός μπούφος, αλλά πιστεύω στα μεγαλειώδη βιβλία και τα διαβάζω για τους ίδιους λόγους που βλέπω τα ζωγραφικά έργα του Πικάσο ή τα γλυπτά του Πραξιτέλη, κοιτάζω πολλή ώρα σιωπηλός την πρόσοψη της Νοτρ Νταμ στο φως της αυγής και ακούω τη μουσική του ισπανικού χορού στο κονσέρτο για βιολί σε φα έλασσον του Μπαχ δυνατά, τόσο που να σπρώχνει ο ήχος το στήθος : για να γιορτάσω και να εξυψώσω την ανθρωπιά μου, για να πω άπληστα τη ζωή και να μετάσχω σε μυστηριώδεις απολαύσεις που, σαφέστατα, δεν μπορώ να περικλείσω σε λέξεις, αλλά τα αναγνωρίζω όταν συμβούν... κατά τα αθάνατα λόγια του Hallmark, για να πάρω χαρά.

Αυτά δεν είναι σχοινοτενής θεωρία, αλλά κοινός νους. Στην τέχνη όπως και στη ζωή μερικά πράγματα είναι πιο σύνθετα, διεγερτικά, αιώνια και τελικά αποζημιώνουν πιο πολύ από άλλα. Μέσα στους αιώνες λίγοι ζωγράφοι, γλύπτες αρχιτέκτονες και, βέβαια, λίγοι συγγραφείς – που ήταν μερικοί αγαπητές ψυχές με τρυφερή φύση και άλλοι χειριστές μαεστρίας ή αδιάλλακτοι τύποι – έχουν από ταλέντο, από σκληρή δουλειά ή απλή τύχη φθάσει σε βαθύτερη αντίληψη της ανθρωπίνης ύπαρξης από όσο έχει δοθεί στον πιο πολλούς από μας. Έχουν αποκρυσταλλώσει αυτή την αντίληψη στην τέχνη τους, μια τέχνη, της οποίας η δύναμη, η κομψότητα και η δομή μιλάει σε όλους τους ανθρώπους όλων των εποχών (ή τους πιο πολλούς). Αυτός είναι ο τρόπος που γνωρίζουμε ότι το έργο ενός καλλιτέχνη είναι παγκόσμιο: όταν περνάει από την άμμο του Χρόνου, το πιο αποτελεσματικό φίλτρο που χωρίζει το στάρι από το άχυρο. Δεν θέλω να μειώσω τους σύγχρονους συγγραφείς – δεν θα έδινα τον Banville μου και τον Χάμσον και τον Heaney για όλα τα λεφτά. Μπορεί κι αυτοί να γίνουν Μεγάλοι. Μόνο που είναι νωρίς για να το πούμε... Για τον Όμηρο είναι πιο σίγουρο.

Επί 25 αιώνες ο κόσμος στράφηκε προς τα γράπτά των Ελλήνων, 75 γενεές ανθρώπων με διαφορετικά ενδιαφέροντα και απόψεις βρήκαν σ' αυτούς ε κάτι αγνό και βαθύ κι ένα νέο τρόπο να βλέπουν τον κοσμο που τους περιβάλλει Είπα να τα δω από κοντά ο ίδιος Στη γλώσσα τους θα μάθω καλύτερα από αυτούς..

ΠΗΓΗ: Ηλεκτρον. περιοδικό Hemispheres
(το βρήκε ο Αλέξανδρος Γεωργιάδης)